

Prof. dr LJUBIŠA ADAMOVIĆ

RELEVANTNOST SAVREMENIH TEORIJA STAGNACIJE

Od kraja sedamdesetih godina naovamo u savremenoj građanskoj ekonomskoj misli učinjeno je nekoliko značajnih napora da se na osnovi analize savremenih pojava u svetskoj privredi i međunarodnim ekonomskim odnosima daju teorijska objašnjenja za stagnantne tendencije koje se ispoljavaju od sredine sedamdesetih godina do danas.

Dosadašnji pokušaji ove vrste, a posebno nastojanje da se objasni usporavanje i zastoj u privrednom rastu razvijenih industrijskih zemalja svedoče o naporima da se za nove fenomene objašnjenja traže na nov način. U tom pogledu, bez obzira na delimičnu ili potpunu (ne) prihvatljivost zaključaka, ovi teorijski pokušaji mogu da deluju stimulativno ne samo kada je u pitanju savremeno građansko društva već i drugi delovi sveta koji ne spadaju u pomenutu kategoriju.

U ovom referatu biće najviše reči o trima teorijama usporavanja rasta u razvijenim industrijskim zemljama:

- 1) teorija difuzije tehnološkog progressa (J. Cornwall);
- 2) teorija sirovinskog limita (M. Bruno i J. D. Sachs);
- 3) teorija transformacije¹ (M. Beenstock).

Samo se po sebi razume da će osim ovih autora kao nosilaca određenih teorijskih koncepcija biti reči i o onim savremenim teoretičarima koji sa više ili manje uspeha podržavaju neku od pomenutih teorija.

¹ U originalu na engleskom jeziku, M. Beenstock naziva svoju teoriju „Transition theory“. U prevodenju ovog termina autor ovog referata je bio u dilemi između nekoliko mogućih rešenja i opredelio se za termin „teorija transformacije“. Iako može da se nađe rešenje koje bi formalistički posmatrano, izgledalo tačnije, termin „teorija transformacije“ više odgovara suštini problema i suštini poruke autora „Transition Theory“. Osim toga, smanjuje se rizik dvosmislenog tumačenja.

1. Teorija difuzije tehnološkog progressa

Stagnantne tendencije u privredi razvijenih industrijskih zemalja — što ima za posledicu relativno smanjenje uloge tih zemalja u savremenoj svetskoj privredi dale su povoda za različite intervencije, kako sa kratkoročnog, konjunkturnog, tako i sa dugoročnog stanovišta. Jedan od teorijskih pokušaja u ovom pogledu, pokušaja koji zaslužuje posebnu pažnju dao je J. Cornwall u svojoj studiji na temu „Savremeni kapitalizam: rast i transformacija“. Suština poruke ovog autora svodi se na tezu da je ekonomski suton Zapada neminovan prvenstveno zbog širenja tehnološkog progressa. On smatra da postoje granice tehnološke ekspanzije i da se ne može „odavde do večnosti“ da nastavlja difuzija tehnologije kao što je bio slučaj u pedesetim i šezdesetim godinama.²

Kada je reč o tehnološkom faktoru i njegovom mestu u procesu privrednog razvoja, bez čega teško može da se sagleda i uloga tehnološkog faktora u izazivanju ekonomskih poremećaja, uključujući i krize, neophodno je da se vodi računa o sledećim elementima:

1) tehnološka rešenja su jedan od najvažnijih rezultata razvoja proizvodnih snaga i sa svoje strane deluju kao podsticaj za dalji ubrzani razvoj proizvodnih snaga;

2) tehnološka rešenja su najvažniji materijalni osnov za pojavu industrijske revolucije. Proces njihovog uvođenja i delovanja traje više decenija, a ponekad zahteva i život jedne ili dveju generacija;

3) u procesu tehnološke (industrijske) revolucije dolazi do promene strukture proizvodnje i zaposlenosti. Osnovno obeležje ovakvog industrijskog progressa jeste pomeranje radne snage iz zone niže u zonu više produktivnosti;

4) nova tehnološka rešenja deluju na gašenje postojećih vidova zapošljavanja, odnosno radnih mesta, ali istovremeno deluju i na povećanje broja novih radnih mesta, novih zanimanja, pri čemu ne mora obavezno da se angažuje isti broj zaposlenih;³

5) po pravilu, svaka industrijska revolucija, budući da je zasnovana na novim tehnološkim rešenjima, doprinosi poboljšanju materijalnog položaja zaposlenih u odnosu na prethodno stanje. Na isti način svaka sledeća industrijska revolucija poboljšava materijalne uslove života zaposlenih u poređenju sa stanjem u okviru rezultata prethodne industrijske revolucije;

6) tokom ovakvih strukturnih promena neminovno dolazi i do socijalnih poremećaja za određene kategorije zaposlenih, naročito kada su u pitanju stariji radnici koji se subjektivno teško prilagođavaju novim uslovima, ili kada objektivno nema osnove da se

² Cornwall J.: *Modern Capitalism: Its Growth and Transformation*, Martin Robertson, Oxford, 1977, str. 22—24.

³ Barron I. and Curnow R.: *The Future with Microelectronics*, Francis Pinter, London, 1979, str. 13—14.

ulažu velika sredstva u njihovo prilagođavanje novouvedenim tehnološkim rešenjima. Otuda i na mikro-i na mikroplanu u savremenim uslovima mora da se vodi računa da se kod svih tehnoloških promena obezbede tzv. troškovi prilagođavanja radne snage kako bi se svele na minimum socijalne protivrečnosti za čije bi otklanjanje takođe bilo potrebno da se izdvajaju određena sredstva u vidu troškova za represivne mere ili naknade od šteta tokom eventualnih socijalnih vrenja i nemira;

7) u najvećem broju slučajeva pojava novih tehnoloških rešenja očekuje se sa velikim strahom i zbog opasnosti da se izgube postojeće vrednosti u pogledu stepena kvalifikacije i stručnosti sa svim posledicama po dohodak i socijalni položaj određenih kategorija zaposlenih.

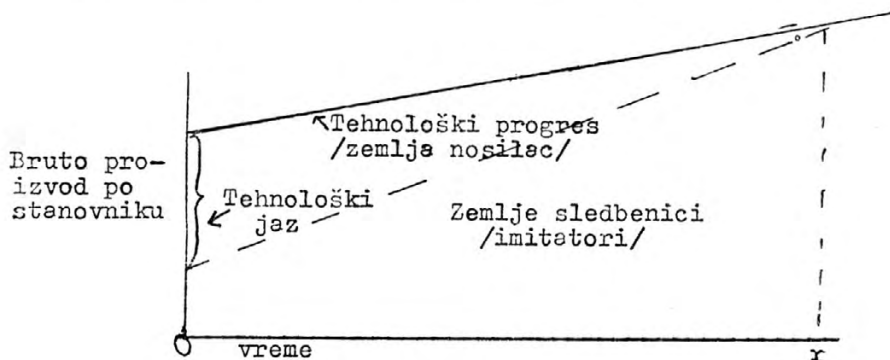
Praksa je, međutim, pokazala da se posle relativno kratkog vremena javljaju nove mogućnosti za zapošljavanje. S druge strane, u uslovima relativno slobodnog tržišta kada dođe do potiskivanja radne snage novom tehnologijom, trebalo bi da dođe i do pada cene radne snage (najamnina). Na taj način se poboljšava konkurentnost radne snage u odnosu na kapital, pa dolazi do ponovnog talasa zapošljavanja.⁴

Veliko je pitanje, međutim, da li se ovakvo reagovanje na tržištu radne snage u razvijenim zemljama može da očekuje i u sadašnjim uslovima, budući da je cena radne snage u velikoj meri nefleksibilna kada je u pitanju prilagođavanje naniže. Naime, postojanjem sindikalnih organizacija i stečenim pravima u domenu socijalne politike, radnička klasa je u velikoj meri zaštitila svoje osnovne interese. Otuda se i iz ovog ugla može da gleda na inflaciju kao na eventualni korektiv koji može da vrši prilagođavanje nadnica na niže i to posredno, preko obezvređenja nominalne najmnine i njenog svodenja na niži nivo u radnim dimenzijama posmatrano. Na taj način se dobija gotovo isti efekat kao i sniženjem najamnina, jer se javlja potreba za zapošljavanjem čak i u uslovima kada je jedan član porodice zaposlen, budući da se preko inflacije obezvređuje realna vrednost ličnih primanja. Sa ovog stanovišta posmatrano, ima osnove za očekivanje da će se i u tekućim tehnološkim promenama i novoj industrijskoj revoluciji (ukoliko se takav termin pokaže opravdanim za uvođenje mikroprocesora) moći da računa na slično ponašanje učesnika na tržištu radne snage.

Kada je u pitanju delovanje *tehnološkog progressa* u *međunarodnim okvirima*, odnosno u dimenzijama svetske privrede, od novijih teorijskih postulata treba istaći tezu J. Cornwalla o dejstvu širenja tehnološkog progressa na povećanje dohoda, ali uz neizbežno smanjenje stope ekonomskog rasta u razvijenim zemljama. Ovaj autor polazi od pretpostavke da se zbog različitih razloga ze-

⁴ Beenstock M. and Warburton P.: *An Aggregate Model of the U.K. Labour Market*, Oxford Economic Papers, July 1982.

mlje koje prihvataju novu tehnologiju u tom pogledu ne snalaze podjednako brzo, tako da među njima dolazi do razlike u tempu usvajanja novih tehnoloških rešenja. S druge strane, zemlja koja je u određenim oblastima nosilac tehnološkog progressa, može da bude u određenom trenutku dostignuta od strane ovih zemalja kojima je prodala ili prenela tehnološke novine i čija stopa rasta može da bude čak i iznad stope rasta zemlje nosioca tehnološkog progressa. Međutim, kako u procesu difuzije tehnoloških rešenja dolazi do zatvaranja tzv. tehnološkog jaza između nosioca tehnološkog progressa i zemalja sledbenica javlja se tendencija opadanja marginalne produktivnosti kapitala, a zatim i opadanja prosečne stope rasta u industrijskim zemljama, tako da njihova stopa rasta biva ograničena dinamikom tehnološkog progressa⁵ (sl. 1).

Slika 1.

Kao što se vidi iz dijagrama na sl. 1 zemlja nosilac tehnološkog progressa ima veći proizvod i dohodak po stanovniku od zemalja koje još nisu na tom nivou tehnološke opremljenosti. Međutim, kako se vremenom javlja proces difuzije tehnologije u međunarodnim razmerama, zemlje sledbenice, tj. one koje „prate“ zemlju nosioca tehnološkog progressa, vremenom i same uvode nova tehnološka rešenja i njihov dohodak se povećava. Sve ovo je moguće pod pretpostavkom da nema prepreka širenju i transferisanju tehnološkog progressa iz jedne nacionalne ekonomije u druge zemlje. Međutim, kada dođe do procesa transfera tehnologije, zemlje sledbenice imaju i brži rast dohotka nego li zemlja nosilac tehnološkog progressa. Kada dođe do iscrpljivanja mogućnosti za korišćenje prednosti najsavremenije tehnologije, dolazi i do poistovećenja stope rasta kako u vodećoj tako i u zemljama sledbenicama (na sl. 1). U tom slučaju je, ističe Cornwall, tehnološki jaz u potpunosti eliminisan i sve industrijske zemlje usporavaju svoju

⁵ Cornwall J.: Opus. cit., str. 35.

stopu rasta, dok ne dođe do novog podsticanja u tehnološkoj oblasti kada će da se izdvoji ista ili neka druga zemlja kao nosilac tehnološkog progressa, dok će druge nastojati da je slede i stignu.

Ovakav pristup ima sličnosti sa Marksovom tendencijom opadanja prosečne profitne stope u kapitalističkim zemljama, samo što se slična logika primenjuje na liniji tehnološkog progressa. Isto tako, na ovaj način se gotovo sa sigurnošću pretpostavlja da se razvijene zemlje nalaze suočene sa činjenicom sekularne tendencije usporavanja ekonomskog rasta. Dosadašnje iskustvo kako kapitalističkih tako i razvijenijih među socijalističkim zemljama, pruža dovoljno ilustracija za potvrđivanje ove hipoteze.

Budući da se ovako značajna pažnja polaže ulozi koju ima tehnološki jaz u ponašanju pojedinih delova svetske privrede, nije na odmet da se skrene pažnja i na činjenice kojima može da se objasni zbog čega se javlja tehnološki jaz? Do ovakvog jaza dolazi, između ostalog, zbog različitih uslova kako za samu pojavu novih otkrića, tako i za primenu tih otkrića na industrijskoj osnovi, ili za tzv. inovacioni proces. U različite uslove mogu da se, između ostalih ubroje i sledeći:

- broj i kvalitet obrazovanih kadrova;
- moralni i materijalni podsticaji inventivnim kadrovima,
- prirodna bogatstva i raspolaganje sredstvima ulaganja u naučno-istraživački proces;
- privredni sistem i klima koja povoljno ili nepovoljno deluje na stimulisane inventivnosti i na profitabilnost inovacionih procesa;
- ratna razaranja kao negativni podsticaj za obnavljanje i modernizaciju, ili pak samo vođenje vojnih operacija i kao podsticaj za iznalaženje novih metoda uništavanja. Pri tome se niz takvih rešenja može istovremeno da koristi i za tzv. mirnodopsku proizvodnju.

Ovaj teorijski pokušaj da se dinamika privrednog rasta objasnjava prvenstveno difuzijom tehnologije i njenim posledicama dobrim delom može da se prihvatiti za objašnjenje svetskih ekonomskih tokova posle drugog svetskog rata. Međutim, to je relativno kratko razdoblje za proveru osnovnih postavki J. Cornwall-a. S druge strane, ovaj teorijski pokušaj nije tako uspešan u objašnjavanju zastoja do kojeg je došlo u sedamdesetim godinama u privrednom rastu vodećih industrijskih zemalja. Jer su konkretna merenja tehnološkog jaza u razdoblju 1950—1970. pokazala da se tehnološki jaz između razvijenih zemalja permanentno smanjivao, ali da je postojao i u drugoj polovini sedamdesetih godina, kada uprkos postojanju tehnološkog jaza dolazi do usporavanja privredne ekspanzije, pa i do stagnacije. Ostaje da se u narednim godinama dalje proverava ovaj teorijski model, odnosno da se u dužem vremenskom razdoblju proveri njegova vrednost.

2. Teorija sirovinskog limita

Drugi autori, kao M. Bruno i J. D. Sachs stoje na stanovištu da je povećanje cena sirovina tokom sedamdesetih godina osnovni uzrok talasa dekonjunktura. Pri tom se najviše koristi kao argument politika cena koju je sprovodila grupa zemalja članica OPEC. Na toj osnovi se dekonjunktura objašnjava povećanjem troškova uvoza u razvijene zemlje, a samim tim i raspoloživog dohotka građana tih zemalja, što ima za posledicu pad ukupne tražnje. Iako se, po prirodi stvari, posle izvesnog vremena javlja i faza prilagođavanja, bar što se tiče situacije na strani tražnje, sa stanovišta ponude nema prilagođavanja i dolazi do negativnog delovanja inostrane ponude na aktivnost u razvijenim zemljama.

U pogledu delovanja promena cena *sirovina*, na privredna kretanja u razvijenim industrijskim zemljama, od posebnog je značaja teorijski poduhvat M. Bruno-a i J. D. Sachs-a pre svega u pogledu dejstva uvoznih sirovina na strani ponude u razvijenim zemljama. Suština tzv. Bruno-Sachs modela,⁶ može da se interpretira na sledeći način: pod pretpostavkom da ukupni proizvod u jednoj nacionalnoj privredi (Q) zavisi od inputa kao što su:

kapital (K)
radna snaga (R)
sirovine (S)

$$Q = F(K, R, S)$$

Autori pretpostavljaju da postoji pozitivan, ali opadajući prinos svakog od ovih faktora proizvodnje. Druga je pretpostavka da data zemlja nema sopstvenu proizvodnju sirovina, već se celokupna količina primarnih proizvoda, tj. sirovina, uvozi. Ako je

cena (P), a cena sirovina (P_s), realni dohodak (Y) u zemlji A biće $Y = Q - P_s/P$

Na ovaj način se zaključuje da kada dođe do relativnog povećanja cene sirovina, zemlja A pogoršava svoje odnose razmene i njen raspoloživi dohodak neminovno opada. S druge strane, povećanje realnih izdataka na uvoz sirovina delovaće negativno na tražnju koju preduzetnici u zemlji A imaju prema svojim dobavljačima sirovina u inostranstvu. Drugim rečima, povećanje cena sirovina ima u osnovi sledeće posledice:

- a) smanjenje potrošnje sirovina, što može da se postigne na različite načine;
- b) pad granične i prosečne produktivnosti i rada i kapitala kao faktora proizvodnje;
- c) pad ukupnog nivoa proizvodnje u zemlji A.

⁶ Bruno M. and Sachs J.: *Macroeconomic adjustment with import price shocks: real and monetary aspects*, National Bureau of Economic Research, Working Paper 40, 1979.

Ovo su uglavnom posledice koje deluju na strani ponude. Međutim, istovremeno dolazi i do niza posledica na strani tražnje. U te posledice spada smanjenje kupovne moći onih kategorija stanovništva čiji prihodi u velikoj meri zavise od prerade uvezanih sirovina, što obuhvata razne slojeve i klase stanovništva, kao i izvedeni efekti smanjenja dohoda pojedinih kategorija stanovništva na ostale vrste privredne i neprivredne aktivnosti, sve do smanjenja prihoda fiskusa.

Ukoliko se pak u slučaju poskupljenja sirovina u zemlji A ne može da menja uspostavljeni odnos između radne snage i kapitala i pod pretpostavkom da su nadnice nefleksibilne naniže, dolazi do povećanja nezaposlenosti ukoliko je već postojala, ili do pojave nezaposlenosti — ukoliko dotad nije postojala, i najzad do pada proizvodnje na osnovi pada zaposlenosti.

Jedna od karakteristika strukturnih promena u savremenim kretanjima u razvijenim industrijskim zemljama je i tendencija daleko većeg pada proizvodnje na sektoru industrijske aktivnosti nego li u ostalim sektorima privrede. To je dalo povoda da se pokrene pitanje da li je na pragu proces deindustrijalizacije najrazvijenijih zemalja koje su svoju sadašnju poziciju u svetskoj privredi i međunarodnim ekonomskim odnosima stekle uglavnom zahvaljujući činjenici da su ranije nego ostale zemlje izvršile proces industrijalizacije.

Samim tim, postavlja se i pitanje da li će proces deindustrijalizacije u razvijenim zemljama da dovede do svojevrsne seobe industrijske proizvodnje u zemlje u razvoju, naročito među tzv. novoundustrijalizirajuće zemlje, među koje spada i Jugoslavija.

Reč je, pre svega, o relativnom smanjenju uloge koju ima industrija ima u formiranju domaćeg bruto proizvoda. To još ne znači da data zemlja ne može da obezbeduje i brz privredni rast, već samo da u okviru eventualnog ukupnog privrednog uspona industrijski sektor smanjuje svoje učešće. Za razliku od niza drugih pretpostavki i analizi sadašnjeg položaja i strukturnih promena u privredi razvijenih zemalja, ova karakteristika se može relativno lako da meri i da se konkretno definiše. Tako je, prema podacima Međunarodne banke za obnovu i razvoj, tokom sedamdesetih godina došlo do pada bruto domaćeg proizvoda razvijenih zemalja za 37% u odnosu na ostvarenja tokom šesdesetih godina, dok je u istom razdoblju pad u domenu industrijske aktivnosti, uključujući i prerađivačku industriju iznosio 52%

Jedna od pretpostavki za objašnjenje ove pojave može da se nađe u Bruno — Sach modelu na osnovi poskupljenja sirovina i samim tim pada zaposlenosti u prerađivačkoj industriji. Ako dolazi do pada nadnica i zaposlenosti u industrijskim granama, sve više radnika će tražiti zaposlenje u neindustrijskim sektorima, dok će vlasnici kapitala takođe nastojati da nova ulaganja orijentišu ka neindustrijskim sektorima. Smanjenje interesa vlasnika kapi-

tala za ulaganje u industrijski sektor neminovno će da deluje u pravcu deindustrializacije, i to na dva načina:

a) zbog činjenice da je novostvorena vrednost u industrijskom sektoru izrazito kapitalno-intezivne prirode, smanjenje plasmana kapitala imaće i neproporcionalno naglašene posledice u industrijskom sektoru.

b) radna snaga će nastojati da napusti industrijski sektor i da se preseli u neindustrijski sektor, budući da tamo može da obezbedi više nadnice u poređenju sa nadnicama koje su spremni da plaćaju poslodavci u industriji.

3. Teorija transformacije

U nastojanju da nađe izlaz i rešenja za one probleme koje drugi savremeni mislioci u građanskoj ekonomiji nisu bili u stanju da reše, Michael Beenstock je ponudio svoju teoriju transformacije (Transition Theory).⁷

Prednost koja ima M. Beenstock zasniva se na pokušaju da u okviru svoje teorije unese sadašnji, savremeni razvoj i evoluciju do koje dolazi u odnosima između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Prema proceni samog autora, ova teorija daje odgovor na dva osnovna pitanja:

1) kako je došlo do *abruptnog* prekida ekonomskog uspona u razvijenim zemljama;

2) objašnjava revoluciju u promenama cena primarnih proizvoda.

Što se pak tiče samog naziva svoje teorije, autor se za takav naziv opredelio da bi skrenuo pažnju da se svetska privreda nalazi u procesu evolucije i da se iz jednog ravnotežnog stanja transformiše u drugo ravnotežno stanje posle određenog razdoblja u toku koga dolazi do određenih promena u odnosima ekonomskih snaga, a pre svega u odnosima između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju.

Autor polazi od teze da se zemlje u razvoju nalaze u periodu odlepljenja iz stagnacije („take-off“ kako je definisan od strane W. W. Rostow-a) i da u tom procesu mogu da ugroze razvijene zemlje! Ovaj pritisak koji mogu zemlje u razvoju da vrše na razvijene zemlje oseća se, po mišljenju M. Beenstock-a u prerađivačkoj industriji, naročito preko dejstva međunarodne trgovine i međunarodnog kretanja kapitala, odnosno investiranja.

Pri tome autor daje veoma laskavu ocenu zemljama u razvoju da su bile u stanju da se u domenu međunarodne trgovine pokažu boljima u poređenju sa razvijenim zemljama. Po njegovoj oceni, zemlje u razvoju su u stanju da plasiraju više robe na tr-

⁷ Beenstock Michael: *The World Economy in Transition*, George Allen and Unwin, London, 1983.

žištu OECD, nego što to čine i same članice OECD. S druge strane, zemlje u razvoju su u stanju da obezbede relativno visok nivo supstitucije uvoza. U tom pogledu M. Benstock se poziva na studiju Arthura Lewis-a, u kojoj Lewis tvrdi da su zemlje u razvoju bile u stanju da zamene snabdevače iz OECD pre svega na samom unutrašnjem tržištu zemalja u razvoju.⁸

Kada su jednom obezbedile sopstveno tržište za sebe, zemlje u razvoju su se okrenule ka tržištima razvijenih zemalja i prema Arthura Lewis-a, počele da konkurišu drugim zemljama članicama OECD na njihovom unutrašnjem tržištu. Međutim, Lewis je istovremeno u svojoj besedi prilikom dobijanja Nobelove nagrade izjavio da će smanjenje privredne aktivnosti na Severu dovesti i do smanjenja izvoza sa Juga i do teškoća u bilansima plaćanja zemalja u razvoju. Samim tim će Jug biti onemogućen da uvozi u ranijim dimenzijama i smanjiće svoje kupovine u razvijenim zemljama, zbog čega će neminovno da dođe do smanjenja stope rasta u zemljama u razvoju, i u skladu sa tradicionalnom koncepcijom, Lewis smatra da je doba visokih stopa rasta u zemljama u razvoju okončano, pre svega zbog toga što je prošlo doba visokih stopa rasta u razvijenim zemljama.

Prema shvatanju M. Beenstock-a i kapital u zemljama u razvoju je bio u boljem položaju nego kapital u zemljama članicama OECD, jer je profitna stopa u zemljama u razvoju bila znatno viša, pa je došlo do seobe kapitala iz zemalja članica OECD u zemlje u razvoju. Na ovaj način je poboljšana pozicija zemalja u razvoju, a pogoršana pozicija razvijenih zemalja. Budući da su na taj način, i u domenu trgovine i u domenu investicija zemlje u razvoju bile u stanju da preuzmu niz aktivnosti iz razvijenih zemalja, javila se potreba u razvijenim zemljama, dakle u grupi zemalja članica OECD da izvrše strukturne promene u sopstvenoj privredi. Ono što M. Beenstock ne vidi, ili ne želi da vidi, međutim, to je činjenica da kada se kapital seli iz razvijenih zemalja u zemlje u razvoju, da taj kapital i dalje ostaje vlasništvo razvijenih zemalja (njihovih pravnih i fizičkih rezidenata), a da se u zemljama u razvoju obavlja samo proces oplodavanja kapitala. Drugim rečima, da vlasnici kapitala mogu da taj kapital povuku u skladu sa povoljnijim uslovima bilo u matičnoj zemlji, bilo u trećoj zemlji i da u tom slučaju zemlje u razvoju ostaju i dalje u svojoj dugoročnoj nepovoljnoj situaciji i u apsolutnom i u relativnom smislu.

M. Beenstock smatra da je do zastoja u ekspanziji u razvijenim industrijskim zemljama došlo u osnovi zbog potrebe da se izvrši strukturna rekonstrukcija privrede razvijenih zemalja u skladu sa promenjenim odnosima ekonomskih snaga u savremenom svetu. Iako se, teorijski posmatrano, može da pretpostavi da

⁸ Lewis W. Arthur: *The Slowing Down of the Engine of Growth*, American Economic Review, September 1980.

se kapital povlači iz starih industrijskih grana, kao što su crna metalurgija i tekstil u nove grane, u praksi se ovaj proces teško sprovodi, kako zbog objektivnih teškoća, tako i zbog barijera institucionalnog karaktera. Zato se dešava da se uložena sredstva ne mogu da povlače brže iz starih u nove grane, pa se zadržavaju duže i „tope“ u starim granama koje brže propadaju nego što se obezbeđuje stimulisanje novih grana proizvodnje.

Potreban je, dakle, jedan period u toku kojeg može da se izvrši restruktuisanje, odnosno *transformacija* privrede razvijenih zemalja. Dok taj period traje, M. Beenstock smatra da će se razvijene privrede Zapada nalaziti u dugoj recesiji. Kao jedan od osnovnih argumenata za svoju tezu, M. Beenstock ističe činjenicu da tokom sedamdesetih godina recesija nije teže pogodila zemlje u razvoju, iako je uveliko delovala u privredi razvijenih zemalja. On smatra da je i recesija u razvijenim zemljama dobrim delom prouzrokovana visokom konjunkturuom u zemljama u razvoju!

M. Beenstock razrađuje svoju teoriju transformacije na sledeći način:⁹

1) od sredine šezdesetih godina došlo je do povećanja stope privrednog rasta u zemljama u razvoju, naročito u sektoru prerađivačke industrije;

2) proizvodnja u prerađivačkoj industriji u zemljama u razvoju doprinela je padu cena proizvoda prerađivačke industrije na svetskom tržištu (reč je o relativnom padu cena). Skok cena sirovina u sedamdesetim godinama značio je istovremeno i relativan pad cena proizvoda prerađivačke industrije, jer su sirovine relativno poskupele u odnosu na preradevine;

3) promene relativnih cena deluju destimulativno na industrijske proizvođače u zapadnim zemljama, tako da dolazi do tendencije deindustrijalizacije u gotovo svim zemljama članicama OECD. Taj proces je istovremeno praćen pojačanom konkurencijom prerađivačke industrije iz zemalja u razvoju na tržištu zemalja OECD;

4) proces industrijalizacije u zemljama u razvoju doveo je do povećanja prinosa na uložene kapitale u poređenju na prinos kapitala plasiranog u zemljama članicama OECD. Samim tim vlasnici kapitala u OECD su stimulisani da plasiraju svoj kapital u zemlje u razvoju. Na taj način se podstiču investicije u zemljama u razvoju, a smanjuje investiciona aktivnost u razvijenim zemljama. U takvim uslovima neminovno dolazi i do smanjenja stope produktivnosti u razvijenim zemljama;

5) pošto su zemlje članice OECD prinuđene da izvrše strukturne promene i da se prilagode promenama relativnih cena u uslovima slabije snabdevenosti kapitalom, neminovna je pojava nezaposlenosti, i to nezaposlenosti strukturne prirode. Potrebno je

⁹ Beenstock M.: Opus. cit., str. 62—63.

određeno razdoblje da se izvrši prilagodavanje i nade zaposlenje za suviše radnike, u industriji čelika, na primer. Dok je u nekim sektorima oskudica radne snage, u drugim, tzv. starim industrijama javlja se višak zaposlenih. Ovo M. Beenstock ne smatra paradoksom, već integralnim delom teorije transformacije;

6) kada se završi proces transformacije, nestaće i tzv. asimetrične nezaposlenosti. Međutim, realokacija svetskog kapitala u korist zemalja u razvoju i pogoršanje odnosa razmene razvijenih zemalja navodi na zaključak da bi dohodak u zemljama članicama OECD bio veći da nije došlo do industrijalizacije u zemljama u razvoju. Na taj način se izvršila preraspodela svetskog dohotka i svetske proizvodnje u korist zemalja u razvoju.¹⁰

Ovako ponovno uspostavljena ravnoteža u svetskoj privredi ne znači, prema shvatanju autora, da dolazi do promene u pogledu realnog dohotka zemalja OECD u odnosu na prethodno stanje. Stvarni problem se javlja već u stadijumu 5, a ne kada se završi proces transformacije. Autor zaključuje da recesija na Zapadu mora da se privede kraju, budući da je proces transformacije u toku, ali da ona može i da se produži, ako bi došlo do novog talasa ekspanzije u zemljama u razvoju! Međutim, karakteristično je da sam autor smatra da i ako do takve ekspanzije u zemljama u razvoju ne bi došlo, moguće je da sadašnje recesiono stanje potraje do kraja ovog veka. Samim tim, i M. Beenstock se, izgleda, opredelio za logiku Kondratjevlevijevih dugoročnih privrednih ciklusa.

Kao što se vidi iz obrazložene platforme teorije transformacije, njena glavna i ujedno šokantna dimenzija jeste da se za ekonomske teškoće savremenih razvijenih industrijskih zemalja gotovo optužuju zemlje u razvoju...

*
*   *
*

Koncizan pregled triju savremenih teorija stagnacije ukazuje, između ostalog, da se u savremenoj građanskoj ekonomskoj misli ulaže značajan napor u cilju traženja teorijskih objašnjenja za strukturne promene u svetskoj privredi i opadanje stope rasta, pre svega u razvijenim industrijskim zemljama.

Iako svaka od pomenutih teorijskih koncepcija ima svoje racionalno jezgro, nijedna od njih ne daje celoviti teorijski sistem. Klasna ograničenost njihovih autora dolazi do izražaja u tzv. monofaktorskom pristupu i traženju uzroka za teškoće ekonomski razvijenog dela sveta u ekonomski nerazvijenom delu sveta. Ni u jednom od ova tri teorijska pokušaja njihovi kreatori nisu bili u stanju da svoju tezu dovedu do kraja. Naime, ako su zem-

¹⁰ Lewis W. Arthur: Opus. cit.

lje u razvoju uzrok teškoća i tendencija stagnacije, šta je potrebno da se učini na *globalnom* planu, dakle i u razvijenim zemljama i u zemljama u razvoju, da bi se izlaz iz stagnacije tražio za svetsku privredu u celini, a ne samo za njenu najrazvijeniju manjinu.

Prof. dr Ljubiša S. ADAMOVIĆ

THE RELEVANCY OF THE MODERN THEORIES OF STAGNATION

Author of this paper is trying to evaluate the contribution to the development of the theory of economic stagnation given by various authors during the last decade. He looked particularly for those writers who have made an effort to explain recent stagnation in the world economy using a modern approach. According to the author, three particular theories deserve to be examined:

- a) technological progress difusion theory (J. Cornwall);
- b) primary commodities limitation theory (M. Bruno and J. D. Sachs);
- c) transition theory (M. Beenstock).

Each of the mentioned theories have contributed, according to the author, to the better understanding of the current stagnating features of the modern world economy. At the same time, each one of the theories suffers from over accentuated single factor approach. This is particularly valid for the first and second one. The third (transition theory) is more complex, but still suffering from the hidden eurocentrism. Author of the transition theory considers that current stagnation will be overcome when the developed industrial economies adjust to the fact that newly industrializing countries have to modernize and stick to the high-tech production.

Dealing with the problems of stagnating features of the economies of the developed industrial countries, none of the theories is broad enough and none of the authors has a vision of the *global* approach in solving the problems of the developed economies within the framework of the world economy as a whole. Therefore, despite of their excellent elaboration of several aspects of the current stagnation, authors of these theories were not able to offer a realistic and global solution for the world economy of the future.